

Κορνήλιος Καστοριάδης

Η δυνατότητα μιας αυτόνομης κοινωνίας

Τα κείμενα που απαρτίζουν το βιβλίο
Η δυνατότητα μιας αυτόνομης κοινωνίας
επέλεξαν οι εκδόσεις Στάσι Εκπίπτοντες.

Τη μετάφραση των κειμένων από τα ισπανικά έκανε ο Μιχάλης Τσούτσιας.

Την τελική επιμέλεια των κειμένων έκαναν
οι Φωτεινή Τσαλούχου και Σπύρος Κουρούκλης.

Ο σχεδιασμός του εξωφύλλου και η σελιδοποίηση
έγινε από τον Κωνσταντίνο Κεχαγιά.

Ευχαριστούμε την Ζωή Καστοριάδη
για τις συμβουλές και τις παρατηρήσεις της επί των κειμένων.

ISBN: 978-960-9775-03-8

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Πριν από περίπου τέσσερα χρόνια ανακαλύψαμε «τυχαία», σε διαδικτυακό κόμβο που αναζητά κανείς οπτικοακουστικό υλικό, αρχεία μεγάλου όγκου που περιλαμβάνουν ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας του Κορνήλιου Καστοριάδη που έχει μεταφραστεί και εκδοθεί στον ισπανόφωνο κόσμο.

Είναι γνωστό ότι ο Καστοριάδης είχε μεγάλη αναγνωρισιμότητα και αναγνωσιμότητα τόσο στα οριζόντια κινήματα όσο και στους ψυχαναλυτικούς κύκλους στη Λατινική Αμερική και κυρίως στο Μεξικό και στην Αργεντινή.

Στην αρχή νομίσαμε ότι ανακαλύψαμε πολλά κείμενα που ήταν αδημοσίευστα, ακόμα και στα γαλλικά, ωστόσο η αλήθεια ήταν ότι αυτά είχαν διαφορετικούς τίτλους από τους αντίστοιχους ελληνικούς ή γαλλικούς. Σε αυτά τα αρχεία περιλαμβάνονταν και διάφορες συνεντεύξεις του στοχαστή της κοινωνικής και ατομικής αυτονομίας που είχαν δοθεί σε έντυπα και εφημερίδες, αποτελέσματα των επαφών και των συναντήσεων που είχε κατά τη διάρκεια των ταξιδιών που πραγματοποίησε στο πάντα εν βρασμό, κοινωνικά, νότιο μέρος της ηπείρου της Αμερικής.

Επιλέξαμε τρία από τα κείμενα που βρίσκονταν στην καλύτερη δυνατή κατάσταση, μιας και το γεγονός ότι η μετάφρασή τους είχε γίνει απευθείας στα ισπανικά από τα γαλλικά –όπως πρωτοεκφωνήθηκαν– παρουσίασε αρκετές μεταφραστικές δυσκολίες, και έχουμε τη χαρά να τα παρουσιάζουμε σ' αυτήν την έκδοση. Πρόκειται για μια συνέντευξη και μια διάλεξη που δόθηκαν στην Αργεντινή και μια συνέντευξη που δόθηκε στο Μεξικό.

Τα κείμενα διαθέτουν τα βασικά χαρακτηριστικά των εμφανίσεων του Καστοριάδη στο δημόσιο χώρο: Προσπάθεια περιεκτικής παρουσίασης της αντίληψής του για τον άνθρωπο και την κοινωνία, διαύγηση της σύγχρονης πραγματικότητας, πέρασμα από τη διαύγηση και την ανάδειξη των στοιχείων που χαρακτηρίζουν τη συγκυρία στην παράθεση των συστατικών στοιχείων που θα

συνέθεταν ένα επιθυμητό χειραφετητικό πρόταγμα: τη δυνατότητα της δημιουργίας μιας αυτόνομης κοινωνίας, όπως το ονόμαζε χαρακτηριστικά ο ίδιος.

Συνυπογράφοντας με μεγάλη προθυμία το πρόταγμα του ευχόμαστε καλή ανάγνωση.

Εκδόσεις Στάσι Εκπίπτοντες

Η ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΜΙΑΣ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

*Διάλεξη που δόθηκε τον Σεπτέμβριο του 1993
στο Πανεπιστήμιο του Μπουένος Άιρες.*

Είμαι πολύ χαρούμενος και πολύ συγκινημένος που βρίσκομαι σήμερα εδώ. Θέλω να ευχαριστήσω το Πανεπιστήμιο του Μπουένος Άιρες, που μου απονέμει τον τίτλο του επίτιμου Διδάκτορα. Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω ιδιαιτέρως την επιθεώρηση *Zona Erógena* και τον αγαπητό μου φίλο Φερνάντο Ουριμπάρι για την οργάνωση αυτής της πρώτης μου επίσκεψης στο Μπουένος Άιρες. Θέλω επίσης να ευχαριστήσω όλους εσάς που ήρθατε, και που εκδηλώσατε ενδιαφέρον όχι μόνο για να έρθετε, αλλά και για το ζήτημα της δημοκρατίας, ζήτημα αποφασιστικής σημασίας για όλους εμάς.

Καπιταλισμός και ελευθερία

Θα ήθελα να ξεκινήσω με μια σύντομη ανασκόπηση. Πριν από 4 χρόνια, κι ύστερα από μια πολύχρονη, τερατώδη και άνευ προηγουμένου τυραννία –εκμετάλλευσης του λαού, στραγγαλισμού του πνεύματος– το ολοκληρωτικό καθεστώς στις ανατολικές χώρες άρχισε να αποσυντίθεται. Εκείνη την περίοδο, οι δημοσιογράφοι, οι πολιτικοί και κάποιοι δυτικοί διανοούμενοι, άρχισαν να διακηρύσσουν τον θρίαμβο του καπιταλισμού και της δυτικού τύπου «δημοκρατίας». Τέσσερα χρόνια μετά, μπορούμε να αναρωτηθούμε πού βρισκόμαστε σχετικά με τον θρίαμβο της δημοκρατίας και του καπιταλισμού δυτικού τύπου. Η απάντηση δεν είναι δύσκολη. Στις πλούσιες χώρες συνα-

ντούμε ύφεση και ανεργία· υπάρχει μια φθορά άνευ προηγούμενου στο πολιτικό σύστημα και τους πολιτικούς. Σε παγκόσμια κλίμακα δεν υπάρχει νέα παγκόσμια τάξη, παρά νέα αταξία. Επικρατεί μια εκρηκτική κατάσταση.

Στα Βαλκάνια συντελείται μια φυλετική γενοκτονία, που κινδυνεύει να επεκταθεί σε όλη την επικράτεια της πρώην Σοβιετικής Ένωσης· η εξαθλίωση των φτωχών χωρών του τρίτου κόσμου δεν έχει μειωθεί· η καταστροφή του περιβάλλοντος συνεχίζεται. Και θα μπορούσαμε έτσι να συνεχίσουμε επι μακρόν με την λίστα των δεινών που συνθέτουν το τρέχον παγκόσμιο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό τοπίο, μετά τον «θρίαμβο» του καπιταλισμού και της δημοκρατίας δυτικού τύπου.

Καταρχήν πρέπει να αναρωτηθούμε τι είναι αυτή η περιφημη δημοκρατία δυτικού τύπου. Νομίζω, από την πλευρά μου, ότι το να μιλάμε περί δημοκρατίας σε αυτές τις περιπτώσεις, αποτελεί μέρος της τεράστιας ιδεολογικής οπισθοχώρησης και της ιστορικής αμνησίας που χαρακτηρίζουν την εποχή μας, και που εκφράζεται επίσης στο επίπεδο της διάνοησης, στον πολιτικό στοχασμό, στην φιλοσοφία, αλλά και στην οικονομία. Η λέξη δημοκρατία είναι απλή όσον αφορά την έννοια και την κύρια επιδίωξή της. Οι Έλληνες επινόησαν αυτόν τον όρο, την ίδια εποχή που επινοούσαν «το πράγμα», την πραγματικότητα στην οποία αντιστοιχούσε. Δημοκρατία: τίποτε περισσότερο αλλά και τίποτε λιγότερο από την εξουσία του λαού. Δεν υπάρχει χώρος για φιλοσοφικά ή ερμηνευτικά παιχνίδια. Η δημοκρατία είναι η εξουσία του λαού. (Χειροκροτήματα).

Επομένως είναι επαίσχυντη υποκρισία να λέμε σήμερα ότι υπάρχει κάποια χώρα σ' αυτόν τον πλανήτη όπου ο λαός έχει την εξουσία.

Ας εξετάσουμε τα πολιτικά καθεστώτα των δυτικών χωρών. Εάν κοιτάξουμε, όχι τις συνταγματικές διατάξεις κατά γράμμα, αλλά την πραγματική λειτουργία των πολιτικών κοινωνιών, επιβεβαιώνεται αμέσως ότι πρόκειται για καθεστώτα φιλελεύθερων ολιγαρχιών. Κανείς πολιτικός φιλόσοφος του παρελθόντος, άξιος να αποκαλείται έτσι, δεν θα διανοείτο ποτέ να ονομάσει αυτά τα συστήματα «δημοκρατία». Αμέσως θα είχε εντοπίσει ότι υπάρχει σε αυτά μια ολιγαρχία υποχρεωμένη να δεχθεί κάποια όρια στην εξουσία της, αφήνοντας μερικές ελευθερίες στον πολίτη.

Ποιοί είναι ὁμῶς οι φορείς αυτών των πολιτικών ολιγαρχιών; Προφανέστατα, η γραφειοκρατία των πολιτικών κομμάτων, η κορυφή του μηχανισμού του Κράτους, οι οικονομικοί ηγέτες κι οι μεγαλοϊδιοκτήτες, το management των μεγάλων εταιριών, κι ολο και περισσότερο, οι επικεφαλής των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Είναι ξεκάθαρο πως αυτές οι κατηγορίες έχουν πολύ στενές διασυνδέσεις μεταξύ τους· είναι επίσης ξεκάθαρο ότι για να συμμετέχεις σε αυτά τα στρώματα, δεν είναι απαραίτητη, ούτε όμως επαρκής προϋπόθεση, η κατοχή κεφαλαίων με την παραδοσιακή έννοια του όρου. Δηλαδή, δεν πρόκειται για τον κλασικό καπιταλισμό, έχει αρχίσει να αλλάζει κι αυτός. Ζούμε σε ένα σύστημα γραφειοκρατικού καπιταλισμού με πολιτικά καθεστώτα – στην πλειονότητα τους και στην «καλύτερη» των περιπτώσεων – φιλελεύθερων ολιγαρχιών.

Θα αναφέρω για παράδειγμα μια χώρα την οποία γνωρίζω καλά, μιας και ζω εκεί: τη Γαλλία. Το ανώτατο όργανο σύμφωνα με το Σύνταγμα είναι το εκλογικό σώμα, το οποίο αποτελείται από σαράντα περίπου εκατομμύρια ανθρώπους. Όμως, ποιος είναι πραγματικά κυρίαρχος; Σαράντα χιλιάδες άνθρωποι, το μέγιστο, και τέσσερις χιλιάδες,

το ελάχιστο. Αυτός είναι ο αριθμός των βουλευτών, των μελών των κομμάτων, των μελών του διοικητικού μηχανισμού των κομμάτων, των υψηλά ιστάμενων γραφειοκρατών, των μεγαλοεπιχειρηματιών, κ.λπ. Εκ των πραγμάτων, αυτά τα άτομα δεν μετακινούνται από τη θέση τους και στο μέτρο που αυτά τα στρώματα ανανεώνονται, το κάνουν εκ των έσω.

Τότε λοιπόν μας διηγούνται το παραμύθι ότι αυτό είναι δημοκρατία... αντιπροσωπευτική. Υπάρχει συνεπώς ένα κοινοβούλιο που ψηφίζει τους νόμους.

Το ότι το πιστεύουμε όμως αυτό είναι επίσης ένας από τους δείκτες της σύγχυσης ή της ιδεολογικής οπισθοχώρησης. Ακόμα και ο κοινός νους γνωρίζει ότι, από την στιγμή που κάποιος εκλέγει άτομα για μια πενταετία, είναι αναπόφευκτο αυτά τα άτομα να μην έχουν παρά μία και μόνη έγνοια: Να επανεκλεγούν. (Χειροκροτήματα). Πριν από δύο αιώνες ο Ζαν Ζακ Ρουσσώ, ασκώντας ακριβώς κριτική στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία, έγραφε στο *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, ότι «οι Άγγλοι πιστεύουν ότι είναι ελεύθεροι, αλλά στην πραγματικότητα είναι ελεύθεροι μια μόνο μέρα κάθε πέντε χρόνια».

Όμως ο Ρουσσώ έκανε λάθος, γιατί οι Άγγλοι δεν ήταν ελεύθεροι ούτε καν αυτή τη μια μέρα κάθε πέντε χρόνια, αφού οι υποψήφιοι επιλέγονται από την κορυφή του κοινοβουλευτικού μηχανισμού, που μας προτείνει προγράμματα πέραν των οποίων δεν υπάρχει καμιά πιθανότητα επιλογής, καμμία εναλλακτική. Με άλλα λόγια, το παιχνίδι είναι στημένο και το ζήτημα περιορίζεται, λίγο έως πολύ, στο να μπορούμε να επιλέξουμε μεταξύ ενός μελαχρινού κι ενός ξανθού βουλευτού.

Υπάρχει κι ένα δεύτερο σημείο. Στις «δημοκρατικές» χώρες γίνεται λόγος (και υποτίθεται ότι ο νόμος το εγ-

γυάται) περί πολιτικής ισότητας των πολιτών. Είναι προφανές όμως ότι πολιτική ισότητα δεν μπορεί να υπάρξει όταν υπάρχει τεράστια οικονομική ανισότητα. Κατά πρώτο λόγο επειδή ζούμε σε μια κοινωνία της οποίας το επίκεντρο είναι η οικονομία (δεν είναι μοιραίο οι κοινωνίες να είναι έτσι, όμως αυτή έτσι είναι) και κατά συνέπεια η οικονομική εξουσία ως τέτοια είναι η σημαντικότερη των εξουσιών. Και κατά δεύτερο λόγο, γιατί προφανώς η οικονομική εξουσία μεταφράζεται άμεσα σε πολιτική εξουσία. Το βλέπουμε αυτό με άμεσο τρόπο στην χειραγώγηση της κοινής γνώμης από τους ιδιοκτήτες των μέσων ενημέρωσης.

Ασφαλώς όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι τα καθεστώτα που υπάρχουν σήμερα στις δυτικές χώρες είναι ίδια με τα ολοκληρωτικά καθεστώτα που υπήρξαν ή που εξακολουθούν να υπάρχουν.

Για παράδειγμα, είναι βέβαιο ότι υπάρχουν ορισμένες ελευθερίες: όπως αυτή που μας επιτρέπει να είμαστε εδώ σήμερα το βράδυ και να ασκούμε κριτική σ' αυτό το καθεστώς. Κι αυτό δεν είναι μικρό πράγμα. Επίσης υπάρχει μια σχετική ισότητα απέναντι στον νόμο: δεν μπορεί να με καταδικάσει κάποιο δικαστήριο κατά τέτοιο τρόπο ώστε να παραβιάζει κατάφωρα τα δικαιώματα που μου παρέχει ο νόμος. Αν και το πράγμα σταματάει εδώ όταν η υπόθεση που βρίσκεται ενώπιον του δικαστηρίου δεν είναι μια κοινή υπόθεση, αλλά άπτεται της πολιτικής ή των υποθέσεων της κυβέρνησης, οπότε σε αυτήν την περίπτωση η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης μένει μόνο στα χαρτιά.

Υπάρχουν όμως ορισμένες ελευθερίες. Κι αυτές οι ελευθερίες δεν είναι «τυπικές» όπως έλεγε ο μαρξισμός. Είναι μερικές και πάνω από όλα αμυντικές ή αρνητικές. Για να εξηγήσω τη θέση μου περί ελευθερίας, επανέρχομαι στο

μεγάλο ερώτημα που απασχολεί την πολιτική φιλοσοφία εδώ και χιλιετίες: πώς μπορώ να είμαι ελεύθερος, εάν ζώντας αναγκαστικά σε μια κοινωνία υπόκειμαι στους νόμους αυτής της κοινωνίας; Το ερώτημα δεν είναι παράδοξο ούτε μεταφυσικό. Είναι ένα ερώτημα που οδήγησε ορισμένους αναρχικούς στοχαστές –αξιολύβαστους κατα τα άλλα– όπως ο Μαξ Στίρνερ, να πουν ότι δεν μπορεί κανείς να είναι ελεύθερος μέσα σε μια κοινωνία, ή ότι δεν μπορεί να είναι ελεύθερος στο βαθμό που εξακολουθεί να υπάρχει θέσμιση, κ.λπ. Είναι φανερό ότι αυτό το συμπέρασμα είναι παράλογο, ότι πρέπει να υπάρχει άλλη απάντηση.

Και θεωρώ ότι αυτή η άλλη πιθανή απάντηση είναι πρόδηλη: «Ζω αναγκαστικά σε μια κοινωνία: επομένως, υπόκειμαι αναγκαστικά σε κάποιους νόμους, κι οφείλω να συμμορφώνομαι με τις αποφάσεις της πλειοψηφίας. Είμαι ελεύθερος εάν μπορώ να συμμετέχω πραγματικά σε όλες τις λήψεις αποφάσεων, σε όλες τις νομοθετικές πράξεις, κ.λπ». Δηλαδή η ελευθερία είναι η πραγματική συμμετοχή στη λειτουργία και τις ενέργειες των πολιτικών αρχών, που είναι εγγυημένη, διασφαλίζεται και προωθείται από τους ίδιους τους θεσμούς με αποτελεσματικό τρόπο κι όχι μόνο στα χαρτιά. Κι αυτό «ο μέγας στοχαστής της αρχαιότητας» –όπως αποκαλούσε τον Αριστοτέλη ο Μαρξ– το ήξερε καλά, δεδομένου ότι όριζε τον πολίτη ως εκείνον που είναι ικανός να κυβερνήσει και να κυβερνηθεί. Και οι δύο όροι είναι εξίσου σημαντικοί και σας ζητώ να το συλλογιστείτε.

Η επέλαση της ασημαντότητας

Αναφερθήκαμε στην πραγματικότητα της σύγχρονης κατάστασης. Χωρίς να κάνουμε προφητείες ούτε προγνώσεις, ας προσπαθήσουμε τώρα να συλλογιστούμε

κατά πόσο μπορεί το σύστημα ως έχει να αναπαράγεται εσαεί, και σε ποιον βαθμό μπορεί να διασφαλίσει την σταθερότητά του. Εδώ και αρκετές δεκαετίες διαπιστώνουμε μια εξέλιξη των δυτικών κοινωνιών, η οποία μπορούμε να πούμε ότι χαρακτηρίζεται κατά πρώτο λόγο από την αυξανόμενη πολιτική απάθεια του πληθυσμού, από τον κυνισμό του κόσμου σχετικά με την πολιτική, και βαθύτερα, από την αυξανόμενη ιδιώτευση των ατόμων, ή την «idiotie» [ηλιθιότητα] τους. Και δεν πρόκειται για λογοπαίγνιο, γιατί όπως ξέρετε η σύγχρονη λέξη «idiot» προέρχεται από την ελληνική λέξη ιδιώτης, που σημαίνει, άτομο το οποίο (περιορίζεται στο να) ιδιωτεύει. Για τους αρχαίους Έλληνες, ήταν μωρός εκείνος ο οποίος δεν ήταν ικανός να ασχολείται με οτιδήποτε άλλο πέραν των ιδιωτικών του υποθέσεων.

Στις μέρες μας, μας μιλάνε για τον ατομικισμό, για την ιδιώτευση και λέγεται ότι είναι ο θρίαμβος της ελευθερίας του ατόμου κι ότι αυτό είναι που διακυβεύεται στη νεώτερη εποχή. Αλλά δεν μπορεί να υπάρχει ελευθερία γενικά και αφηρημένα. Δεν μπορούμε να λέμε «η ελευθερία των ατόμων» χωρίς να αναρωτιώμαστε τι είναι αυτό το άτομο και τι κάνει με αυτή την ελευθερία. Θέλω να πω ότι ο τύπος του ατόμου για τον οποίο πρόκειται –όπως και η πορεία της ελευθερίας που του παρέχεται– είναι κατά 99% κοινωνιολογικά καθορισμένα.

Ποιο είναι το άτομο, το οποίο σήμερα είναι ελεύθερο; Ένα άτομο που θέλει να καταναλώνει, να κάθεται στο σπίτι του, που δεν θέλει να ασχολείται με τα κοινά. Το περιεχόμενο της ελευθερίας και τη χρήση που της κάνει δεν τα επέλεξε, του έχουν επιβληθεί. Η κοινωνία του λέει: κατανάλωνε, κατανάλωνε, κατανάλωνε. Σήμερα τα παιδιά στα γαλλικά σχολεία, ήδη από τα δέκα τους

χρόνια, είναι δυστυχημένα και αισθάνονται μειονεκτικά, εάν δεν έχουν παπούτσια της τάδε φίρμας και δεν ακολουθούν την τελευταία λέξη της μόδας.

Επομένως, πίσω από όλα αυτά υπάρχει μια τεράστια φθορά των ανθρωπολογικών τύπων που έκαναν την φιλελεύθερη καπιταλιστική κοινωνία να λειτουργεί. Αναφέρομαι στον ευσυνείδητο εργάτη, στον τολμηρό επιχειρηματία με επιχειρηματικό δαιμόνιο, στον αδέκαστο δικαστή, στον ορθολογικό γραφειοκράτη -όπως τον όριζε ο Μαξ Βέμπερ. Όλα αυτά φαίνεται να κονιορτοποιούνται κάθε μέρα όλο και περισσότερο κι η εξήγηση αυτής της κονιορτοποίησης είναι απλή: αυτό που η κοινωνία προτείνει και ορίζει σε όλον τον κόσμο (και στην Γαλλία η «δόξα» της επιβολής του θα ανήκει για πάντα στο σοσιαλιστικό κόμμα) είναι «πλούτισε», «βγάλε φράγκα». Αυτό είναι όλο, τίποτα άλλο.

Ας δούμε το πρόβλημα από κοντά, σε ατομική κλίμακα. Ας υποθέσουμε ότι είμαι δικαστής και πρέπει να αποφανθώ για ένα ζήτημα όπου παίζονται πολλά λεφτά. Λαμβάνω ένα τηλεφώνημα την προηγούμενη της έκδοσης της απόφασής μου, από έναν εκ των εμπλεκομένων στη δικαστική διένεξη, ο οποίος μου λέει: «Πόσα θέλετε; Πεντακόσιες χιλιάδες, ένα εκατομμύριο δολάρια»;

Σας ερωτώ, πού στην σημερινή κοινωνία, σε ποιο βιβλίο, σε ποια νοοτροπία, σε ποια συμπεριφορά, θα βρω την πηγή της εμπνεύσεως για να αντισταθώ, για να του πω: «Όχι μόνο δεν θέλω τα πεντακόσιες χιλιάδες δολάρια σου, αλλά επιπλέον έχω ηχογραφήσει αυτήν την κουβέντα κι αύριο θα σου απαγγείλω κατηγορίες για απόπειρα δωροδοκίας δικαστή». Πουθενά δεν θα συναντήσω ούτε τα παραδείγματα, ούτε τους λόγους.

↳ Θα αναφέρω ένα άλλο παράδειγμα: Ένας καθηγητής

μαθηματικών στην Γαλλία πρέπει να βγάξει κάπου 15 με 20 χιλιάδες φράγκα το μήνα. Είναι μια μαθηματική διάνοια, το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι η μαθηματική έρευνα κι είναι αυτός που εκπαιδεύει τους νεαρούς μαθηματικούς. Τι θα κάνουν αυτοί οι νεαροί μαθηματικοί; Από την μια πλευρά έχουν την δυνατότητα, αν έχουν το ταλέντο, να συνεχίσουν να είναι μαθηματικοί και να αρχίσουν κερδίζοντας ως καθηγητές περίπου οκτώ με δέκα χιλιάδες φράγκα το μήνα ή αντιθέτως, μπορούν να εισέλθουν στις επιχειρήσεις πληροφορικής και να ξεκινήσουν με 50 χιλιάδες φράγκα στα 22 τους χρόνια. Έτσι, για πόσο καιρό θα υπάρχουν ακόμη καθηγητές μαθηματικών (ή άλλων κλάδων) εάν η κατάσταση είναι αυτή; Τι θα γίνει με τα πανεπιστήμια και την ανώτατη εκπαίδευση;

Και για να φτάσουμε στην καρδιά του συστήματος. Πώς και γιατί θα πρέπει να συνεχίσουν να υπάρχουν καπιταλιστές επιχειρηματίες με την παραδοσιακή έννοια του καινοτόμου, του ανθρώπου που επιδιώκει τη βελτίωση της παραγωγής μέσω της τεχνολογικής ανακάλυψης, που εξερευνά και που διακινδυνεύει εξερευνώντας αγορές, κλπ. Πώς, και γιατί, όταν μπορεί κανείς να κερδίσει πολύ περισσότερα χρήματα κερδοσκοπώντας στο τεράστιο καζίνο στο οποίο έχει μετατραπεί η παγκόσμια οικονομία, που δεν αφορά μόνο το χρηματιστήριο, αλλά και την αγορά συναλλάγματος: κάθε βδομάδα αλλάζουν χέρια αρκετά τρισεκατομμύρια δολάρια, ποσό που αντιστοιχεί στο ετήσιο εθνικό προϊόν των Ηνωμένων Πολιτειών.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες, λοιπόν, αποδεικνύουν ότι η κοινωνία σήμερα εκ των πραγμάτων δεν μπορεί να αναπαράγει αυτούς τους ανθρωπολογικούς τύπους (που εν μέρει δημιουργήθηκαν απ' την ίδια και εν μέρει κλη-

ρονομήθηκαν απ' την προγενέστερη κοινωνία), οι οποίοι έκαναν εφικτή τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος.

Αυτή η ανθρωπολογική κρίση υποδηλώνει ένα σοβαρό εσωτερικό όριο στην εξέλιξη και στην αυτοαναπαραγωγή του συστήματος. Υπάρχουν όμως κι εξωτερικά όρια στην λειτουργία του συστήματος, εκ των οποίων το πιο δραματικό και σημαντικό όριο είναι του περιβάλλοντος. Όλοι μένουμε έκθαμβοι με την απίστευτη παραγωγική ανάπτυξη των τελευταίων δυο αιώνων, όπου πράγματι –όποιο και να είναι το μέτρο βάσει του οποίου την υπολογίζαμε– η παραγωγή αυξήθηκε πολύ περισσότερο απ' ό,τι στα προηγούμενα διακόσιες χιλιάδες χρόνια ανθρώπινης ιστορίας. Είναι αλήθεια ότι αυτό έγινε μέσα σ' αυτό το σύστημα και απ' αυτό το σύστημα, το πρόβλημα όμως είναι ότι προκειμένου να το υλοποιήσει ανάλωσε τους φυσικούς πόρους που είχαν συσσωρευτεί στον πλανήτη εδώ και τέσσερις χιλιάδες χρόνια. Πολλοί από αυτούς τους πόρους δεν είναι ανανεώσιμοι. Ή είναι ανανεώσιμοι αλλά σε χρονικό ορίζοντα πολύ μεγαλύτερο από αυτόν του αυξανόμενου ρυθμού παραγωγής και κατανάλωσης. Και σαν να μην έφτανε αυτό, ο αυξανόμενος ρυθμός παραγωγής είναι απαραίτητος για το σύστημα, όχι τόσο για οικονομικούς, αλλά για κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους. Όλα όσα μόλις είπαμε, σημαίνουν ότι το μόνο που μπορεί να υποσχεθεί το σύστημα στον κόσμο είναι ότι η κατανάλωση θα εξακολουθεί να αυξάνεται κατά 2 ή 3% ετησίως.

Κι όλα αυτά συμβαίνουν σε ευρεία έκταση στις πλούσιες χώρες, που αυξάνουν διαρκώς την παραγωγή τους προσβλέποντας στην ανάπτυξη των υπανάπτυκτων χωρών. Ποια θα ήταν η κατανάλωση των φυσικών πόρων, εάν τα

5/6 της ανθρωπότητας που ζουν σήμερα σε συνθήκες ανέχειας ή ακραίας φτώχειας έφταναν στο επίπεδο –δεν λέω των Ηνωμένων Πολιτειών– αλλά να, το επίπεδο της Πορτογαλίας για παράδειγμα.

Υπάρχει κι ένα άλλο σημείο που θα ήθελα να θίξω. Υπάρχει το πρόβλημα των χωρών του Τρίτου Κόσμου, πρόβλημα το οποίο δεν επιλύθηκε και παίρνει απλώς τη μορφή μιας νέας και τεράστιας μεταναστευτικής κίνησης των λαών. Στην Ευρώπη για παράδειγμα, καθίσταται ολοένα και πιο εμφανές ότι υπάρχει μια πίεση μεταναστευτικών ροών που προέρχονται τόσο από τον Νότο όσο κι από την Ανατολή, πίεση την οποία οι κυβερνήσεις δεν είναι ικανές να ελέγξουν. Θα μπορούσαν βέβαια να την ελέγξουν, με μια προπόθεση, να μετατρέψουν την σημερινή Ευρώπη σε οχυρό του Χίτλερ. Θα έπρεπε με άλλα λόγια να υπάρχουν τορπίλες και μυδραλιοβόλα στην Μεσόγειο, ένα Τείχος του Βερολίνου στην Ανατολή (που να μην είχε μήκος μόνο 500 αλλά 10 χιλιάδες χιλιόμετρα), κλπ. Όμως αυτό θα σήμαινε το τέλος της ψευδοδημοκρατικής κοινωνίας.

Η άμεση δημοκρατία είναι δυνατή

Αυτή η κατάσταση λοιπόν απαιτεί μια απάντηση. Υπάρχει εναλλακτική κατάσταση; Θεωρώ ότι υπάρχει. Η απάντηση είναι η θέσμιση μιας αυτόνομης κοινωνίας, μιας κοινωνίας που αυτοκυβερνάται, πράγμα το οποίο δεν διαφέρει από την ιδέα της δημοκρατίας, που γίνεται αντιληπτή με τη στενή έννοια και εφαρμόζεται μέχρι τέλους.

Αυτό συνεπάγεται, προφανώς, αξιοσημείωτες αλλαγές, ενώ ανακύπτουν και μεγάλα ερωτήματα. Για παράδειγμα, σχετικά με την επιθυμία των σημερινών λαών να βγούν πραγματικά από το υπάρχον σύστημα. Πριν φτάσουμε

όμως εκεί, θα ήθελα να πω δυο λόγια όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαμε να συλλάβουμε μια κοινωνία πραγματικά δημοκρατική. Κι αυτό, όχι τόσο για να ικανοποιηθούμε διανοητικά εμείς οι ίδιοι, όσο γιατί πιστεύω πως ένας από τους παράγοντες που σήμερα ανακόπτουν τη δυνατότητα του κόσμου να στραφεί προς μια δημιουργική πολιτική δράση, είναι η ιδέα ότι δεν υπάρχουν άλλες λύσεις. Ιδέα η οποία ενισχύθηκε από το ιστορικό τροπάριο, αδιάκοπα επαναλαμβανόμενο μετά από την πτώση του τείχους, που λέει: «Ίδου πού οδηγούμαστε όταν θέλουμε να αλλάξουμε την κοινωνία. Άρα λοιπόν, οι επιλογές είναι η κυρία Θάτσερ ή τα Γκούλαγκ». Γι' αυτό είναι σημαντικό, πιστεύω, να δείξουμε ότι αυτό το δίλημμα είναι απολύτως φενακιστικό και απατηλό.

Δυο λόγια τώρα για το πώς θα ήταν να ζούμε σε δημοκρατία. Προφανώς και δεν θα μπορούσε να έχει σχέση με μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία, με την σημερινή έννοια του όρου. Η εξουσία του λαού απαιτεί μια άμεση δημοκρατία. Αυτό σημαίνει ότι όλες οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονται από τις εμπλεκόμενες συλλογικότητες. Κι ότι έτσι δεν υπάρχει ξένωση της εξουσίας της συλλογικότητας στα χέρια των υποτιθέμενων αντιπροσώπων. Γνωρίζετε ότι μια άμεση δημοκρατία λειτούργησε στην αρχαιότητα σε διάφορες ελληνικές πόλεις και κυρίως στην Αθήνα. Κι ότι έγιναν απόπειρες αποκατάστασής της στη νεώτερη εποχή κάθε φορά που υπήρχε ένα αληθινό, λαϊκό, δημοκρατικό κίνημα: τόσο στη Βόρεια Αμερική το 1776, όσο και στη Γαλλική Επανάσταση, στις πρώτες οργανωτικές μορφές του εργατικού κινήματος, στην Καταλωνία της CNT κατά τον Ισπανικό Εμφύλιο και το '56 με την Ουγγρική Επανάσταση.

Αλλά μας λένε: «Ξεχνάτε ότι στις σύγχρονες κοινωνίες,

η πληθυσμιακή πυκνότητα δεν είναι η ίδια με αυτήν της αθηναϊκής κοινωνίας. Δεν έχουμε να οργανώσουμε 30 χιλιάδες πολίτες, αλλά 30 ή ακόμα και 300 εκατομμύρια, οπότε η άμεση δημοκρατία θα ήταν αδύνατη».

Η απάντηση είναι πως αυτό δεν αληθεύει. Η άμεση δημοκρατία θα είναι δυνατή εάν, καταρχήν, υπάρξει μια πολύ σημαντική αποκέντρωση: μια αποκέντρωση στο μέγιστο βαθμό. Δηλαδή, εάν οι πολιτικές ενότητες βάσης είναι της τάξεως των 10 έως 30 χιλιάδων ενήλικων πολιτών -αντρών και γυναικών ασφαλώς- κι εάν αυτές οι συλλογικότητες είναι κυρίαρχες σε οτιδήποτε αφορά τη ζωή τους. Σε αυτές τις συλλογικότητες τα πράγματα θα μπορούσαν να καθορίζονται από γενικές συνελεύσεις. Κι αυτές οι συνελεύσεις θα μπορούσαν να ακολουθούνται, (γιατί δεν μπορεί κάποιος να είναι στη γενική συνέλευση κάθε μέρα) από συμβούλιο εκπροσώπων αιρετών, ανακλητών όμως ανά πάσα στιγμή, οι οποίοι θα πρέπει να δίνουν αναφορά στους πολίτες για τα πεπραγμένα τους μεταξύ δυο συνεδριάσεων της γενικής συνέλευσης.

Έπειτα, θα υπάρχει ένας συντονισμός μεταξύ των πολιτικών ενοτήτων βάσης μέσω αιρετών, ανακλητών εκπροσώπων, ταυτοχρόνως θα μπορούν να προβλέπονται διάφορα επίπεδα ομοσπονδίας. Σε αυτά τα επίπεδα, θα μπορεί να γίνεται μετάβαση από το τοπικό στο εθνικό επίπεδο (ακόμα και σε ηπειρωτικό αργότερα). Επομένως, ο κανόνας σ' αυτές τις περιπτώσεις θα είναι όλες οι σημαντικές αποφάσεις να παίρνονται από τον λαό μέσω δημοψηφισμάτων, κατόπιν επαρκούς συζήτησης κι επαρκούς ενημέρωσης.

Πράγμα ιδιαίτερος σημαντικό, γιατί εδώ αγγίζουμε μια άλλη πλευρά της σημερινής πολιτικής η οποία συνήθως αποκρύπτεται, γιατί δεν έχει νόημα να υποβάλλουμε σε

δημοψήφισμα αποφάσεις, για ζητήματα πάνω στα οποία ο κόσμος δεν μπορεί να αποφανθεί με πλήρη επίγνωση της κατάστασης, επειδή δεν είναι ενημερωμένος.

Όλες οι αποφάσεις που παίρνονται σήμερα, έχουν κρυφά αίτια κι οι πραγματικές διαδικασίες μέσω των οποίων έχουν ληφθεί δεν τίθενται ποτέ στην κρίση του λαού. Οι φορείς δημόσιας εξουσίας ζουν σ' έναν κλειστό κόσμο, η λαϊκή εξουσία είναι αντικείμενο σφετερισμού από κάποιες ομάδες που αποφασίζουν αναμεταξύ τους.

Επιστρέφοντας στην εφικτή αυτόνομη κοινωνία, θα πω δυο πράγματα ακόμα. Σε μια αυτόνομη κοινωνία, η ελευθερία των ατόμων και των εθελοντικών ομάδων ή ενώσεων, πρέπει να διασφαλίζεται και να επεκτείνεται περισσότερο και καλύτερα από ό, τι σήμερα. Γιατί, εάν τα άτομα δεν είναι πραγματικά ελεύθερα, δεν μπορεί να είναι ούτε και η συλλογικότητα. Μια δημοκρατική κοινωνία δεν εκλαμβάνει την ατομική ελευθερία ως κάτι που χρήζει υπεράσπισης –όπως πιστεύουν οι φιλελεύθεροι. Μια δημοκρατική κοινωνία οφείλει να γνωρίζει ότι πρέπει να διαμορφώνει ελεύθερα άτομα κι ότι αυτό είναι ένα τεράστιο καθήκον με το οποίο επιφορτίζεται η εκπαίδευση των ατόμων. Εκπαίδευση δεν είναι η διδασκαλία: το ζήτημα δεν είναι να τους μάθεις αριθμητική. Η αριθμητική είναι αναγκαία για να ζήσεις, όμως η εκπαίδευση είναι αυτό που οι Έλληνες ονόμαζαν παιδεία. Ο μετασχηματισμός δηλαδή του μικρού παιδιού σε Άνθρωπο με την πλήρη σημασία της λέξης. Ήτοι σε άνθρωπο ελεύθερο, υπεύθυνο, ικανό να αποφασίζει.

Είναι φανερό ότι η εκπαίδευση που αποσκοπεί στην ελευθερία, δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο διαμέσου της άσκησης αυτής της ελευθερίας. Με άλλα λόγια, η εκπαίδευση των πολιτών σε μια δημοκρατία θα πρέπει να πα-

ράγει όλες τις συνθήκες για την άσκησή της. Για να γίνει κατανοητό το πραγματικό νόημα του κυβερνάν είναι απαραίτητη η συμμετοχή όλων σε όλες τις αρχές στις οποίες ασκείται εξουσία.

Και τελευταίο ένα ζήτημα που έχει ωριμάσει πια: σε μια κοινωνία όπου περνάμε περίπου το 1/3 της ζωής μας δουλεύοντας, δεν μπορεί να υπάρξει πραγματική αυτοκυβέρνηση εάν αυτή δεν είναι επίσης η αυτοκυβέρνηση των κοινών χώρων της εργασίας. Αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε συλλογική διεύθυνση της παραγωγής. Όμως δεν θα επεκταθώ περαιτέρω σ' αυτό, για να περάσουμε στο τελευταίο σημείο.

Το δημοκρατικό κίνημα

Το τελευταίο σημείο το οποίο θα θίξω είναι το ποιες δυνατότητες υπάρχουν ώστε να μπορέσουμε να μεταβούμε σε μια δημοκρατική κοινωνία. Δεν θα ήταν περιττή η υπενθύμιση ότι όλα όσα μόλις είπα δεν αποτελούν προσωπικές μου ονειροπολήσεις. Το σίγουρο είναι πως αυτό που μόλις περιέγραψα, περιγράφει πραγματικά το εργατικό κίνημα, όταν οι εργάτες ήθελαν να εγκαταστήσουν μια ελεύθερη και εξισωτική κοινωνία, πριν το κίνημα κατακτηθεί από τον μαρξισμό με τις διάφορες μορφές του, είτε αυτή είναι η σοσιαλδημοκρατία είτε ο μπολσεβικισμός. Κι αυτό ακριβώς είναι το στοιχείο που εμφανίστηκε εκ νέου στα επαναστατικά κινήματα των εργατών διαφόρων χωρών, οι οποίοι επιχείρησαν να οργανωθούν, είτε στην Καταλωνία το '37, την Βόρεια Ιταλία το '20, την Ουγγαρία το '56, είτε ακόμα και στο Παρίσι την εποχή της Κομμούνας. Αυτό που τώρα επιχειρώ να διατυπώσω είναι απόρροια όλων αυτών των προσπαθειών εγκαθίδρυσης μιας αυτόνομης, δημοκρατικής κοινωνίας που έγιναν στην ιστορία.

Ας επιστρέψουμε όμως στην τωρινή κατάσταση.

Έτσι όπως δείχνουν οι λαοί σήμερα, δεν υπάρχουν κινήματα που να φαίνεται ότι λαμβάνουν υπόψιν τους αυτό το ζήτημα. Προφανώς αυτό δεν σημαίνει ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβεί αύριο. Μπορούμε όμως να συλλογιστούμε τους παράγοντες που θα μπορούσαν να ωθήσουν τον κόσμο προς αυτήν την κατεύθυνση ή αντιθέτως εκείνους που τον συντηρούν στην παρούσα κατάσταση.

Οι παράγοντες που θα μπορούσαν να ωθήσουν τον κόσμο προς αυτήν την κατεύθυνση είναι: η επιθυμία προσέγγισης της πραγματικής ελευθερίας και ο κορεσμός, η αηδία, η αποστροφή για την παρούσα κατάσταση. Ωστόσο, δεν θα σταθώ άλλο σε αυτό το σημείο, μιας και προτιμώ να επεξεργαστώ λίγο περισσότερο τους παράγοντες που μοιάζουν αρνητικοί. Κι αυτό όχι γιατί είμαι πεσιμιστής αλλά γιατί πιστεύω ότι θα πρέπει να έχουμε διαύγεια, και σ' αυτήν την περίπτωση η διαύγεια συνίσταται στο να δούμε τους παράγοντες που θα μπορούσαν να μας γίνουν εμπόδιο. Υπάρχουν δυο τέτοιοι παράγοντες που θα ήθελα να παραθέσω, οι οποίοι μου φαίνονται σημαντικοί και καινούργιοι.

Ο πρώτος είναι ότι η εξέλιξη των σύγχρονων κοινωνιών τείνει να καταστρέψει όλες τις ευκαιρίες για σημαντική κοινωνικοποίηση. Για παράδειγμα, τείνει να καταστρέψει τις πόλεις: καταστρέφει τις γειτονιές και τείνει να καταστρέψει ακόμη και την επιχείρηση ως τόπο όπου ο κόσμος μπορεί να κοινωνικοποιηθεί. Ο σύγχρονος καπιταλισμός είναι σχεδόν έτοιμος να καταφέρει τον «άθλο» της καταστροφής ενός εκ των ιδιοφυέστερων δημιουργημάτων της ανθρωπότητας εδώ και χίλια χρόνια: την πόλη. Η σημερινή πόλη καταστρέφεται γιατί κατακερματίζεται ολοένα πιο πολύ.

Τεμαχίζεται σε τρία μεγάλα κομμάτια που βιώνουν μεταξύ τους σχέσεις, απολύτως εξωτερικές: οι εμπορικές ζώνες καταστημάτων, γραφείων, κ.λπ, οι περιοχές κατοικίας των πλουσίων και τα γκέτο. Το άθροισμα όμως των τριών αυτών πραγμάτων δεν κάνει μια πόλη. Τώρα βέβαια, όλα τα γνωστά σημαντικά κοινωνικά κινήματα ανέκαθεν στηρίζονταν στις υπάρχουσες κοινωνικοποιήσεις και συλλογικοποιήσεις. Τόσο τα αγροτικά, όσο και τα εργατικά κινήματα προέρχονταν από την ύπαιθρο ή τις επιχειρήσεις. Οι εξεγέρσεις του δεκάτου ενάτου αιώνα προέρχονταν από τις εργατικές συνοικίες. Το ερώτημα που εγείρεται τώρα λοιπόν είναι: με ποιον τρόπο μια εξατομικευμένη κοινωνία, όπως η σύγχρονη, μπορεί να μετατραπεί σε πηγή, σε αφετηρία δημοκρατικών συλλογικών κινήματων, δεδομένου ότι οι άνθρωποι αδιαφορούν παντελώς ο ένας για τον άλλον και είναι ξένοι ή επιθετικοί μεταξύ τους.

Και το δεύτερο ζήτημα είναι πιο επαχθές, είναι αυτό που αφορά τη σημερινή απάθεια, τη στροφή προς τον καταναλωτισμό. Όλος ο κόσμος γνωρίζει ότι οι σύγχρονες δυτικές κοινωνίες είναι οι πρώτες στην ιστορία της ανθρωπότητας όπου η θρησκεία δεν παίζει πλέον κεντρικό ρόλο (και σίγουρα δεν είμαι εγώ αυτός που λυπάται γι' αυτό).

Οι θρησκείες, με τον φενακιστικό τους τρόπο, πάντα έπαιζαν έναν σημαντικό, θεμελιώδη ρόλο στη θέσμιση των κοινωνιών. Όχι απλώς, όπως έλεγε ο Μαρξ, προσφέροντας συμπληρωματικές επίσημες νομιμοποιήσεις στην υπάρχουσα κοινωνική τάξη. Είναι κάτι πιο βαθύ από αυτό. Ο άνθρωπος συμβαίνει να είναι ένα ζώο που αναζητά το νόημα, ένα «ζώο» που ζει με αυτό το νόημα. Και τι ήταν αυτό που νοηματοδοτούσε την ανθρώπινη ζωή στις παρελθούσες κοινωνίες; Η θρησκεία. Η νοηματοδότηση

της ζωής κατ' αυτόν τον τρόπο, είναι η ίδια η έκφραση της ετερονομίας. Η βάση όλων των θρησκευιών είναι η θεϊκή εντολή, και γι' αυτό επιβάλλουν ετερόνομες ηθικές στους ανθρώπους, και δημιουργούν ετερόνομες κοινωνίες: γιατί όχι μόνο οι εντολές, αλλά και το νόημα της ζωής προέρχεται από την εναρμόνιση της ατομικής ζωής με το πνεύμα της θρησκείας.

Αυτό λοιπόν τώρα τελείωσε. Γι' αυτό και βρισκόμαστε μπροστά σε απόπειρες επιστροφής σε πηγές θρησκευτικού τύπου. Στις ισλαμικές χώρες, για παράδειγμα, ή στην Ινδία όπου οι πληθυσμοί αρνούνται να αποδεχτούν το νόημα που προτείνει η νεωτερικότητα. Μια νεωτερικότητα που δεν μπορεί να τους προσφέρει τίποτε άλλο, εκτός από κατανάλωση, κι ακόμα κι αυτή δεν τους την προσφέρει. Η κατανάλωση, η τηλεόραση κι όλα αυτά τα φαινόμενα είναι αντισταθμιστικοί παράγοντες του κενού νοήματος της σύγχρονης ζωής. Αν δεν ξέρει κανείς ούτε γιατί ζει ούτε γιατί θα πεθάνει, τότε αγοράζει ένα καινούργιο αυτοκίνητο, αναζητά το νόημα... στην τηλεόραση. Όλα αυτά σημαίνουν ότι, για να υπάρξει μια αλλαγή στις πολιτικές συμπεριφορές, χρειάζεται ταυτόχρονα οι άνθρωποι να αναγνωρίσουν το κενό αυτής της «νοημοτοδότησης» και να ανακαλύψουν ότι διαθέτουν την ικανότητα να δώσουν αυτοί οι ίδιοι νόημα στη ζωή τους. Και επομένως να περάσουν στη συλλογική δράση που θα μπορέσει να επιτρέψει τη δημιουργία μιας κοινωνίας, στην οποία καθένας θα μπορεί να δώσει το νόημα που πιστεύει ότι έχει η ζωή κι ο θάνατός του.

Αυτά είναι τα δυο μεγάλα ζητήματα, τα οποία κατά τη γνώμη μου θα πρέπει να τίθενται όταν εξετάζουμε τη σύγχρονη κοινωνία. Όχι για να εξάγουμε συμπεράσματα, απαισιόδοξα ή αισιόδοξα, αλλά για να προσπαθήσου-

με να διαυγάσουμε τις δυνατότητες εξέλιξης και το πραγματικό πολιτικό πρόβλημα. Γιατί είναι πολιτικό πρόβλημα η ανασύσταση της συλλογικότητας. Και είναι επίσης πολιτικό πρόβλημα ο στοχασμός σχετικά με μια κοινωνία όπου για πρώτη φορά δεν θα υπάρχουν σημασίες επιβαλλόμενες με ετερόνομο τρόπο αλλά θα μπορεί η ίδια η κοινωνία να δημιουργεί τις σημασίες της και να τις επενδύει, να παθιάζεται μ' αυτές, να τις αγαπά, γνωρίζοντας ταυτοχρόνως ότι αποτελούν ανθρώπινο έργο κι ότι δεν έπεσαν από τον ουρανό.

Και τελειώνω. Στη σημερινή εποχή κηρύσσεται πανυγηρικά ο θρίαμβος του καπιταλισμού, όμως πιστεύω ότι όταν κατακάσει ο κουρνιαχτός από τα συμβάντα, τότε θα παρατηρήσουμε ότι τα βαθύτερα ζητήματα εξακολουθούν να είναι άλυτα, ότι η φιλελεύθερη καπιταλιστική κοινωνία βυθίζεται, και μαζί μ' αυτήν ολόκληρη η ανθρωπότητα, που διατρέχει τον κίνδυνο να υποστεί μια μη αναστρέψιμη καταστροφή. Δεν μπορεί να υπάρξει άλλη διέξοδος από το να αφυπνιστούν οι άντρες και οι γυναίκες της Γης και να αποφασίσουν να πάρουν την τύχη τους στα χέρια τους. Να οικειοποιηθούν δηλαδή ένα πρόταγμα κοινωνικής και ατομικής αυτονομίας. Δεν υπάρχει καμμία εγγύηση ότι αυτό θα συμβεί, αλλά δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε άλλο παρά να εργαστούμε για να αφυπνιστούν. Να αφυπνιστούν από τον λήθαργο και την αποχαύνωση των σούπερμάρκετ και της τηλεόρασης.

Εάν ξυπνήσουν απ' αυτόν τον εφιάλτη, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι θα αποφασίσουν να εκθρονίσουν την οικονομία και την παραγωγή από την κυρίαρχη θέση όπου τις τοποθέτησε ο καπιταλισμός (και παραδόξως και ο μαρξισμός), τοποθετώντάς τες στην πραγματική τους θέση, αυτή των απλών μέσων για την ανθρώπινη ύπαρ-

ξη. Υπήρξαν χιλιάδες κοινωνίες στην ιστορία της ανθρωπότητας και καθεμία έθεσε διαφορετικούς στόχους.

Στην πλειοψηφία τους θα μας φαίνονταν περίεργες, ανοίικες. Πιστεύω, όμως, ότι αν οι ιστορικοί δουν με κάποια απόσταση, δεν θα βρουν ποτέ κοινωνίες που να έθεσαν πιο άθλιους, γελοίους και ποταπούς στόχους από την άνευ ορίων επέκταση της παραγωγής για την παραγωγή, και της κατανάλωσης για την κατανάλωση. Στόχοι που ορίζουν την ζωή στην καπιταλιστική κοινωνία.

Οφείλουμε να προτάξουμε τη θέσμιση ελεύθερων συλλογικότητων, που θα αποτελούνται από υπεύθυνα και ελεύθερα άτομα, ικανά να δώσουν στη ζωή τους άλλο νόημα από την απόκτηση καινούργιων εμπορευμάτων. Ποιό θα είναι το νόημα που θα δώσουν στη ζωή τους οι μελλοντικές συλλογικότητες είναι κάτι που δεν μπορούμε να πούμε εκ μέρους τους.

Ξέρω όμως τουλάχιστον ποιο θα ήθελα εγώ να είναι αυτό το νόημα.

Θα ήταν η δημιουργία ανθρώπων που να αγαπούν τη σοφία, να αγαπούν την ομορφιά και να αγαπούν το κοινό καλό.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ανέκδοτη συζήτηση με τον Κορνήλιο Καστοριάδη η οποία δημοσιεύτηκε στην μεξικάνικη πολιτική επιθεώρηση *Metapolítica*, τεύχος 8, 1998.

Η συζήτηση αναπαράγει την ανταλλαγή απόψεων που είχε ο Καστοριάδης με την πανεπιστημιακή κοινότητα του ITESO [Ινστιτούτο Τεχνολογίας και Ανώτερων Δυτικών Σπουδών], με αφορμή την παρουσίαση της κύριας εισήγησής του: «Το σύγχρονο φαντάσμα και ο δημοκρατικός μετασχηματισμός της κοινωνίας τον 21^ο αιώνα.» Με σκοπό την συνοχή της παρουσίασης, η συζήτηση διαιρείται σε θεματικές ενότητες, σύμφωνα με τον τρόπο που τέθηκαν οι ερωτήσεις.

Τσιάπας: αποκλεισμός και ανάδυση του ένοπλου αγώνα.

—Τι πιστεύετε για τον EZLN [Στρατός των Ζαπατίστας για την Εθνική Απελευθέρωση] και τα αιτήματά του, δεδομένης της ενεργούς σας στράτευσης σε σοσιαλιστικές ομάδες και κόμματα της Ευρώπης;

—Για να απαντήσω στην ερώτηση, θα πρέπει να ανατρέξω στην προσωπική μου ιστορία. Πράγματι, όπως επιβεβαιώνει και ο ερωτών, ήμουν στρατευμένος σε διάφορα σοσιαλιστικά κόμματα της Ελλάδας και της Γαλλίας για 13 χρόνια, δηλαδή μεταξύ 1937 και 1949. Ήμουν στ' αλήθεια πολύ νέος, δεδομένου ότι ξεκίνησα στα δεκαπέντε μου και εγκατέλειψα την ενεργό κομματική στράτευση στα είκοσι οκτώ. Μπορώ να δηλώσω, ωστόσο, ότι δεν επρόκειτο για μια παθητική και βολική στράτευση. Διαρκώς αναλωνόμουν σε διαμάχες και κριτικές που επικεντρώνονταν στις πραγματικές και πραγματιστικές πρακτικές